

RESUM

La investigació té orige a les contradiccions detectades en dues experiències concretes provinents de l'àmbit professional i de l'investigador, centrades ambdues en operacions de reestructuració urbana localitzades a emplaçaments amb un caràcter de centralitat recentment adquirida. La primera d'aquestes experiències resideix en les solucions presentades, des de la disciplina de l'arquitectura, al debat públic oposat al Pla de l'Ajuntament de València per al barri de El Cabanyal. Unes propostes que, a pesar del desig de materialitzar una intervenció des del territori i per a l'habitant, demostraren ser impermeables a l'existència de la pobresa urbana d'unes famílies gitanes que no semblen ser considerades part de la col·lectivitat. La segona experiència és el cas de les Operacions SAAL que, conduïdes al Portugal revolucionari entre 1974 i 1976, van tindre com a objectiu la intervenció sobre l'hàbitat degradat d'alguns dels seus barris centrals. Si bé d'orige, aquest programa tenia el seu focus en qüestions relacionades amb el dret a la ciutat, en l'actualitat assistim a una situació on la reflexió al voltant de la pobresa urbana, ha estat substituïda per l'atenció prestada als projectes d'arquitectura sorgits del programa.

En les dues situacions s'observa una mateixa problemàtica: el projecte d'arquitectura és capaç de llegir l'espai urbà en clau física, atenent fins i tot a qüestions referents a la identitat cultural, però no pareix mostrar-se sensible als processos d'augment de la desigualtat, reduint la seua contribució al

simple allotjament, escudant-ho en la seua suposada eficiència disciplinar i legitimant la seua acció a través de la implicació ciutadana que va estar darrere d'ambdues situacions: la revolució del 25 d'abril en el cas portugués i la resistència ciutadana que, des de 1998, enfronta a l'Ajuntament en el cas valencià. Es tracta, en tots dos casos, de moments en què, per mitjà d'un tipus o un altre de mecanisme, es produeix una alteració en el mode en què les relacions de poder condueixen a una o altra producció de l'espai urbà. No obstant això, considerar la influència de les diverses correlacions de forces en els processos de conformació del territori, és una oportunitat que permet estudiar aquests fenòmens de reestructuració urbana d'una manera distinta, donant lloc a les tres preguntes que, formulades al voltant d'aquest fil conductor, articulen la tesi."

- Quins elements del territori són susceptibles de ser utilitzats en una estratègia d'intervenció orientada a la reducció de les desigualtats socials?

- Quin paper juguen les poblacions en la formulació i desenvolupament d'aquests processos?

- Quines són les potencialitats i resistències que trobem en l'àmbit del projecte d'arquitectura per a garantir l'exercici d'aquests objectius?

Per a respondre a aquestes preguntes, i basant-nos en la convicció que una lectura diferent del procés SAAL (no formulat en continuïtat amb les bases de la modernitat arquitectònica, sinó en ruptura amb les relacions de poder en la producció de l'espai urbà), podria donar lloc a enteniments distints per a l'acció disciplinar, la tesi planteja un cas d'estudi concret: l'evolució de la ciutat d'Oporto al llarg d'un ampli arc temporal entre 1864 i 2014. L'objectiu d'aquesta investigació serà relacionar les distintes formalitzacions de l'espai urbà, concretament a partir de les polítiques de vivenda orientades a les poblacions més vulnerables, amb les diverses correlacions de forces entre ciutadans, tècnics i òrgans formals del poder en la conformació del territori. Aquest estudi es triangularà amb dos casos més: l'experiència de remodelació de barris orientada a acabar amb el barraquisme a Madrid entre 1979 i 1989, i el ja mencionat cas de El Cabanyal, que s'oposarà a les operacions de reestructuració urbana latents en el territori oriental de la ciutat de Porto i que donen continuïtat a una dinàmica consolidada de disputes per l'espai urbà. Així, la tesi s'estructura en dos blocs:

- Un primer bloc que supera l'enteniment de la ciutat com a manufactura per a entendre-la com a infraestructura, basant-se en la perspectiva marxista que oposa els interessos del capital a les necessitats de la població mitjançant la mediació d'un Estat que instrumentalitza la política de vivenda. Suposa una primera divisió del poder, elemental, on en una primera fase (fins a la revolució del 25 d'abril) el poder resideix a les èlits econòmiques i polítiques i, en una segona, passa per l'acció revolucionària i col·lectiva dels mal allotjats en aliança amb el moviment de les forces armades. Aquest bloc suposarà l'oposició de les polítiques de vivenda característiques del 'Estado Novo', amb el gir copernicà que suposarà el programa SAAL."

- Un segon bloc que accepta la influència del sistema de producció, però que entén que la disputa sobre l'espai urbà es dona en un terreny on els agents socials són més lliures que el que s'havia indicat en el primer bloc. En aquest bloc es procedirà a un enteniment del poder no centralitzat en cap lloc, sinó circulant a través de les xarxes i entenen, per tant, que les espoletes, però també les resistències al canvi, es troben en la manera concreta en què són articulats els distints entramats socials. Este segon bloc abandonarà l'anàlisi centrat en la revisió bibliogràfica per a recórrer a l'ús de metodologia participativa orientada a formular les problemàtiques en les xarxes, anant més enllà del simple ús genèric i dominant del discurs públic.

Les conclusions apunten que és menys interessant alterar els models produïts que actuar sobre les estructures de producció de l'espai urbà. Després de demostrar que les relacions de poder són ubiqües i que afecten la pròpia formulació del coneixement acadèmic, s'afirmarà que no serà tan important que l'arquitectura estiga desarrelada del context físic mentre ho estiga de les lleis que determinen l'evolució del sistema urbà (el que també inclou, com a aspecte específic, l'adequació a les formes d'ocupació de l'espai). Per a evitar la formulació d'una arquitectura autorreferencial, i amb això la seua instrumentalització pel gran capital, serà important que entre el territori i l'arquitectura no s'interpose la teoria a l'ús, sinó més bé les estructures socials que poden suposar realitats productives diferents. Perquè açò pugui succeir, caldrà admetre que moltes vegades la necessitat de referir el coneixement acadèmic dominant no està tant en que aquest nodrisca la transformació social requerida, sinó que nodreixca el conjunt d'intercanvis interns i externs necessaris per al desenvolupament professional.

Un extrem que justificaria que part del canvi social necessari ha de passar per la creació de noves fórmules i estructures de producció, també d'idees, que puguen desfer la connivència de l'acció dominant de l'arquitectura amb les idees dominants que consoliden els processos a través dels quals s'estableix la desigualtat social que volem reduir.